

Kunst ja kirik

PhD MERIKE KURISOO, Eesti Kunstimuuseum, kuraator-programmijuht

Kirikud on pühakojad. Kohad, kuhu tulevad inimesed kokku jumalateenistuseks. Kirihooned ja esemed seal sees hoiavad ja esitlevad pühadust. Pühakojad ning pildid ja esemed seal on samas ka väga erilised kunsti- ja arhitektuuriteosed kätketes endas tähenduste paljusust. Sakraalarhitektuuri ja -kunsti traditsioon on kujunenud kahe aastatuhande vältel, muutudes ja arenedes, kuid jäädes samas oma juurte juurde.

Kunsti- ja arhitektuuri ajalugu on Kristuse sünniaastast alates esimesed poolteisttuhat aastat suures osas kristliku sakraalkunsti lugu. Ka Eesti vanema kunsti pärand on oma esimestel aastasadadel eeskätt kirikukunsti keskne. Siinsed vanimad pühakojad ehitati 13. sajandil ning kõige tuntumad kunstiteosed pärinevad keskajast. Saaremaa keskaegsed kirikud, Tartu Jaani pühakojade terrakotaskulptuurid ja Tallinna hansaaegade hiilgust esitlevad altarietaablid on osa Euroopa kunstiajaloo osast.

Kristlik kunst sündis koos kristlusega. Oma algusaegadel toetus tärkav visuaalne sakraalmaailm antiigitradiatsioonidele võttes sealt üle ka kristliku ehituskunsti aluse – basiilika ruumivormi. Varakristlik kunst tekkis ajal, mil ristiusk oli keelatud ning seetõttu arenes välja sümbolite ja märkide keel, mis pani aluse kristlikule ikonograafiale. Kristluse ametlikuks usuks saamise järel saabus kirikukunsti pikk õitseae. Kirikust sai kõige olulisem kunsti ja arhitektuuri patroon. Jumala auks ja teenimiseks ehitati uhkeid katedraale, kloostreid ja pühakodasid ning liturgia läbiviimiseks ja kirikute kaunistamiseks telliti suurejoonelisi kunstiteoseid.

Kristliku kunsti kood

Aastatuhandete vältel on kristlikku kunsti hoidnud koos ikonograafiline kood – kindlate visuaalsete sümbolite ja kujutustüüpide traditsioon. See kood on arusaadav ja ühtne kogu kristlikus maailmas. Piibli- ja pühakutelood on esitletud sajandite vältel kinnistunud narratiivsete stseenidena. Pühakute ja piiblitegelastega koos kujutatud atribuudid näitavad vaatajale, kellega on tegemist. Atribuut on ese või sümbol, ka rõivastus, mille järgi püha tegelase ära tunneb. Tavaliselt on see seotud pühaku elu- ja martüüriumilooaga. Nii on näiteks tegelased sakraalkunstis äratuntavad läbi esemete, mida nad käes hoiavad ning tihti toetab seda

ka rõivastus. Üldlevinud tava kohaselt kujutatakse apostleid tuunikas ja mantliga koos nende martüüriumiga seotud esemetega. Nii hoiavad apostelvürstid Peetrus ja Paulus alati käes vastavalt paradiisivärava võtit ja mõõka kandes rooma-aegset tuunikat ja mantlit.

Kristlikus sakraalkunstis ühendavad kõiki konfessioone ühtsed teemad – Vana ja Uue Testamendi sündmused ja tegelased. Ühisosa kõrval on aga ka erisused. Katoliiklik pildimaailm on laiem esitledes tuhandeid pühakuid ja nende legende ning hoides kesksena Jumalaema, Neitsi Maarja tähendust. Reformatsioon tõi endaga kaasa kultuurilise ja visuaalse pöörde muutes otseselt ka kirikuruume ja seal olevate piltide tähendust. Luterlik visuaalkultuur on Pühakirja keskne omistades piltidele eeskätt õpetavat ja mälestavat funktsiooni. Martin Lutheri pildikäsitluses oli ühisosa paavst Gregorius Suure (valitses 590–604) omaga, kelle jaoks oli oluline piltide didaktiline ja katehheetiline roll. Pildid olid vajalikud usust paremaks arusaamiseks, olles pildipiiblik kirjaoskamatutele. Seega on luterlik pildimaailm Uue ja Vana Testamendi keskne.

Kristliku kunsti mitmekihilisus

Kirikukunstil on korraka palju funktsioone ja tähendusi. Iga üksik objekt kätkeb endas mitmekihilisust kandes endas nii algseid kui ka oma „elu“ jooksul muutunud tähendusi. Suur osa pühakodades olevaid esemetest, mida me tänasel päeval käsitleme kunstiteostena, on mõeldud kindlaks kasutuseks: ristimisnõu ristimiseks, kirikuhõbe armulauasakramendi läbiviimiseks, uhkelt kaunistatud pingid ja loožid istumiseks ja kantsel Jumala sõna esitamiseks. Need esemed olid ja on kaunistatud enamasti piltidega, mis esitlevad kristluse põhitõdesid, piiblilugusid või pühakulegende. Piltide valiku taga olid nii kristlik õpetus ja traditsioonid, nende esemete enda funktsioonist lähtuv ikonograafia, koguduse ja patroonide valikud. Kõige uhkemalt kaunistati keskajal altareid: suurejoonelised ja kallihinnalised altarietaablid valmisid suurtes kunstikeskuste tuntud meistrite töökodades ning need maksid varandusi. Kirikukunsti annetamisest sai keskajal Jumala kiituse ja vagaduse eriline vorm, millega ka esitleti ja kinnistati oma mälestust olevate ja tulevate põlvkondade ees.

Kirikukunst oli ja on suures mõeldud kasutamiseks liturgias ja jumalateenistusel. Neil esemetel (st kunstiteostel) kujutatud pildid ja tekstid esitlesid ka pühadust. Kuid osadest piltidest endist said püha- ehk kultuspildid. Erilisi maale, skulptuure ja ikoone austati ja austatakse kui iseenesest pühasid objekte.

Kirikukunsti tähendused

Kirikukunst ja -arhitektuur on tähenduste ja mälu kätteks. Pühakojad ja seal olevad kunstiteosed on aegade ülesed, nende elud on olnud sajandite ja aastatuhandete pikkused ning neil kujutatud visuaalne maailm on hoidnud koos tuhandeid põlvkondi. Nii on need ka mälupaigad ja mälupangad esitles otseselt või peidetuna minevikku sidudes seda tulevikuga. Need on seotud kogukonna identiteedi ja senise pärandiga.

Sakraalkunst on loodud Jumala kiituseks ja auks ning esitlemaks visuaalselt kristluse põhitõdesid. Kunstiteosed ise ja neil kujutatud manifesteerib piiblitegelasi ja pühakuid tuues neid eeskujuks kõigile kristlastele. Kirikukunst on ka lugude jutustamise kunst tuues vaatajate silme ette erilised inimesed ja nende lood. Keskajal kujunes sakraalkunstist kirjaoskamatute Piibel – sõna visualiseerimise koht.

Kuigi suur osa sakraalkunstist on algselt mõeldud kasutamiseks liturgias, on neil teostel väga oluline emotsionaalne tähendus ja laetus. Pildid pidid ja peavad panema vaatajaid kaasa tundma kujutatud isikute rõõmude ja valudega olles nii ka toetuseks palvetes ja meditatsioonis.

Kirikukunst on ka mälestamise ja mäletamise kunst. Suur osa kesk- ja varauusaegsetest sakraalkunsti teostest on mälestamise- matuse- ja surmakultuuri visuaalseks väljenduseks. Altariretaablite, kirikuhõbeda ja teiste esemete tellimine ja kirikutele kinkimine osutas soovile kindlustada endale parem teekond teispoosuses ning samas oli see ka mälestuse jäädvustamiseks ja mahajäänute julgustamiseks, et nad lahkunu hinge eest palvetaksid. Luterliku memoriaalkunsti iseloomulikud teosed olid epitaafid ja vappepitaafid, mida püstitati eeskätt Jumala auks, kiriku kaunistamiseks ja inimestele mälestuseks.

Kirikukunstil on väga oluline esteetiline väärtus: Jumala ülistuseks ja kirikute kaunistamiseks telliti kallihinnalisi teoseid kõige tuntumate meistrite käest. Ka keskaegse Liivimaa pühakodadest pärinevad kõige tuntumad kunstiteosed pärinevad omaaegsete kuulsate kunstnike töökodadest. Parimad meistrid ja pikk tööprotsess tagasid väga kvaliteetse teostuse, kuid sellel oli ka rahaline hind. Esteetilise kõrgetasemelisuse kõrval olid väga olulised ka kallid ja vastupidavad materjalid. Maalide ja skulptuuride loomisel kasutati parimat puitu, kõige hinnalisemaid värvipigmente, väärismetalle ja -kive. Esteetiliselt kõrgetasemelised ja rahaliselt kallihinnalised esemed jõudsid kirikutesse kogukonna ühise panusega ning olid ühiseks pärandiks.

Kirikukunstil on oluline sotsiaalne, kogukondi ja inimesi ühendav tähendus. Pühakojad ja kunstiteosed on nii kogukondliku identiteedi, mälu kui pärandi hoidjad. Nii kannavad need laiemalt ja eri tasanditel üksikisiku, perekonna, grupi, kogukonna, piirkonna, riigi ja maailma kultuurimälu. Nii näiteks esitleb Tallinna Niguliste kirik meile linna Hansa-aegade jõukust, samas on pühakojade traagiline lugu Teise maailmasõja päevil teinud sellest märtsipommitamise sümbolobjekti.

Pühakojad ja sakraalkunst on kristliku kultuurimälu kandjad osutades ka usuliste traditsioonide ajaloole ja jätkumisele. Samamoodi ja võrdselt on need kunstiajaloo osa haarates meid oma esteetilise kõrgetasemelisuse, meisterlikkuse ja emotsionaalsusega ning ideede ja tähenduste paljususega.